

ŽEMAIČIŲ KRIKŠTUI – 600 METŲ

ŽEMAIČIŲ VYSKUPŲ
PORTRETŲ GALERIJA

ŽEMAIČIŲ KRIKŠTUI – 600 METŲ

ŽEMAIČIŲ VYSKUPŲ
PORTRETŲ GALERIJA

LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS

UDK 7.04(474.5)

Že49

Kauno arkivyskupija · Telšių vyskupija · Lietuvos nacionalinis muziejus

Paroda ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS ISTORIJA,
skirta Žemaičių Krikšto 600 metų sukakčiai paminėti,
Lietuvos nacionaliniame muziejuje
2013 m. gegužės 24 – spalio 27 d.

Parodos kuratorės:

Lijana Birškytė-Klimienė, Diana Streikuvienė

Parodą ir leidinį parėmė Kultūros rėmimo fondas

Sudarytoja Lijana Birškytė-Klimienė

Žemaičių vyskupų biografijas rašė ir lotyniškus portretų įrašus vertė dr. Liudas Jovaiša

Dailininkas Arūnas Prelgauskas

Fotografas Kęstutis Stoškus

Redaktorė Nijolė Deveikienė

I viršelyje:

Buvusi Žemaičių vyskupijos katedra Varniuose. 1901 m.

Iš Vaclovo Zatorskio albumo *Icones Episcoporum Samogitiensium*.

LNM

IV viršelyje:

Vyskupui Motiejui Valančiui priklausiusio liturginio žinyno viršelis. 1850 m.

LNMB

ISBN 978-609-8039-39-9

© Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013

LAIMA ŠINKŪNAITĖ

Žemaičių vyskupai ir jų portretai

Portretas! Kas gali būti paprasčiau ir sudėtingiau, akivaizdžiau ir giliau?

Charles Baudelaire

Įvadas

Žemaičių Krikšto 600 metų jubiliejus (1413–2013) skatina mus vėl sugrįžti prie senųjų portretų, tikintis atgaivinti istorinę atmintį, papildant ją naujomis įžvalgomis. Galima tik apgailestauti, kad kadaise buvę garsios XVI–XIX amžių valdovų, didikų, karvedžių, dvasininkų ar bajorų giminių portretų kolekcijos pranyko be pėdsakų. O štai Žemaičių vyskupų portretų rinkinys, nepaisant tam tikrų nuostolių, išliko vientisas. Kaip žinia, minėtąjį rinkinį turėtų sudaryti keturiasdešimt portretų, nes tiek *de jure*¹ buvo Žemaičių vyskupų nuo 1417 iki 1926 metų, iki Lietuvos bažnytinės provincijos sukūrimo². XIX–XXI amžiais Žemaičių vyskupų portretų rinkinys ne kartą dramatiškai keitė šeimininkus, išgyvendamas tiek ramesnius, tiek labai skausmingus periodus.

Taigi Žemaičių vyskupiją per 600 metų įvairiu laiku valdė keturiasdešimt vyskupų: vieniems jų ganytojiška tarnystė klostėsi sėkmingiau, kitiems, ypač carų valdžioje, aveles ganyti būta sudėtingiau.

Archyvinų šaltinių liudijimai

Motiejus Valančius *Žemaičių vyskupystėje* rašo, kad vyskupas Vaclovas Virbickis XVI a. antrajame ketvirtyje³, ant mūro pamatų pastatęs medinę Varnių katedros bažnyčią, jos „sienas papuošė veidų ataduosmiai, arba portraktais, senų pranokėjų savo, Žemaičių vyskupų“⁴. Šią portretinei dalei ypač vertingą informaciją patvirtina prieš dvidešimtį metų rasti Žemaičių vyskupijos bažnyčių

¹ Reikia pažymėti, kad Simonas Mykolas Giedraitis vyskupu niekada nebuvo nominuotas. Jis tebuvo vyskupu sufraganu, kuriam caro valdžia patikėjo Žemaičių vyskupijos administravimą. Vyskupiją administravo nuo 1838 iki 1844 m.

² Bronius Kviklys, „Žemaičių krikštas ir vyskupystė“, *Mūsų Lietuva*, t. IV, Vilnius: Mintis, 1991, p. 20–21.

³ Čia pažymima, kuomet buvo pastatyta pirmoji medinė katedra ant mūro pamatų.

⁴ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. II, Vilnius: Vaga, 1972, p. 76.

1675–1677 metų generalinių vizitacijų aktai⁵. Pats svarbiausias dokumentas tyrinėjant Žemaičių vyskupų portretų rinkinį – tai Varnių katedros bažnyčios 1675 m. gruodžio 15 d. vizitacija, kurioje tarp kitų labai išsamiai ir smulkiai aprašytų įvairiausios paskirties bažnyčios daiktų minimas ir dvidešimt vienas joje anuo metu buvęs portretas⁶. Šių portretų aprašymas pradedamas pavadinimu: „Šviesiausių Žemaičių seniausių vyskupų paveikslai nuo pirmos patvirtintos Žemaičių vyskupijos fundacijos“⁷. Toliau paeiliui išvardijami pirmųjų aštuonių Žemaičių vyskupų portretai su įrašais, prieš tai atkreipiant dėmesį, kad šie portretai yra nuo „didžiojo altoriaus į Evangelijos pusę iki Šventojo Krescencijaus altoriaus“. Analogiškai nuo didžiojo altoriaus į Epistolos pusę iki Šventosios Emilijonos altoriaus taip pat paeiliui išvardijami paskutiniai trylika portretų. Pažymėtina, kad po aštuonioliktojo vyskupo Jurgio Petkevičiaus portreto minimas dvidešimtojo vyskupo Mikalojaus Paco atvaizdas, praleidžiant devynioliktąjį iš eilės, t. y. kunigaikščio Merkelio Giedraičio paveikslą. Taigi aptariamąjį Žemaičių vyskupų portretų rinkinį pradeda „Motiejus Lietuvis, vilnietis, teologijos magistras. Pirma Vilniaus prepozitas, paskui pirmasis Žemaičių vyskupas, paskirtas 1417 metais“⁸. Esama mažai vilčių, kad pirmojo Žemaičių vyskupo Motiejaus Lietuvio portretas būtų galėjęs būti nutapytas iš natūros.

Vizitacijos tekste lakoniškai pasakyta, kad du portretai yra be įrašų. Portretai esą jau nutapyti, tačiau iš teksto suprantame, kad juose dar trūksta inskripcijų – netradicinio vyskupų veiklos apibūdinimo⁹. Be įrašų buvo likę vyskupų kunigaikščio Merkelio Giedraičio ir ši sąrašą veikiausiai užbaigiančio Stanislovo Kiškos atvaizdai. Taigi darosi aišku, kad trūkstami portretai buvo tapomi nuosekliai. Visų Varnių katedroje buvusių portretų inskripcijos originalios, jos gerokai skiriasi nuo įprastų įrašų, kuriuose dažniausiai nurodomi biografijos duomenys, pareigybės, valdos. Pavyzdžiui, ypač įsidėmėtina vyskupo Baltramiejaus II (1471–1482) portreto įdomi ir vaizdinga senoji inskripcija: „Pasijuokė iš savo rėmėjų vilčių, kai, apleidęs rimtus dalykus, pareigas pavertė niekais. Menama, kad visas buvo atsidavęs muzikai ir dainavimui, darydamas didžiulę žalą jaunai Bažnyčiai, alkstančiai ne instrumentinės muzikos, o Dievo Žodžio duonos ir Evangelijos mokslo peno.“ Šį įrašą lygindami su dabartiniu: „BALTRAMIEJUS II, LIETUVIS“, aiškiausiai regime jį praradus savo giliają prasmę, nebeapibūdinant vyskupo

⁵ Žemaičių vyskupijos vysk. Kazimiero Paco 1675 m. generalinė vizitacija. Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas, b. 138, p. 5, 6, 7.

⁶ Istorikas Liudas Jovaiša paaiškina, iš kur ir kaip 1675 m. vyskupo Kazimiero Paco vizitacijoje pateikti Žemaičių vyskupų portretų įrašai – šie įrašai paimti iš 1650 m. pasirodžiusios Alberto Vijūko-Kojalavičiaus knygelės *Įvairenybės apie Bažnyčios padėtį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vizitacijos tekste kai kurie įrašai daugiau ar mažiau iškraipyti, veikiausiai juos nurašant, todėl vertimui pasirinktas tekstas iš Kojalavičiaus knygelės. Vyskupų portretuose sąmoningai pertvarkyti du – apie Jokūbą I ir Martyną II bylojantys Kojalavičiaus tekstai.

⁷ Laima Šinkūnaitė, „1675 m. dokumentas apie Žemaičių vyskupų portretų galeriją“, *Kultūros barai*, 1990, Nr. 12, p. 63–65.

⁸ Senąsias tiriamojo archyvinio šaltinio inskripcijas iš lotynų kalbos vertė Bažnyčios istorikas dr. Liudas Jovaiša. Šiame straipsnyje naudojama šio mokslininko vertimu. Nuoširdžiai dėkojame.

⁹ Laima Šinkūnaitė, „1675 m. dokumentas apie Žemaičių vyskupų portretų galeriją“, p. 64.

veiklos. Iš tiesų įdomu ir naudinga tarpusavyje palyginti senąsias ir naująsias inskripcijas. Antai senoji inskripcija labai išsamiai apibūdina dešimtąjį vyskupą: „Martynas III, lietuvis, gimęs Vilniuje, tėvas buvo vokiečių kilmės. Italijoje trisdešimt metų skyrė išsilavinimui įgyti. Tais laikais žymiausias teisės mokovas. Grįžęs į tėvynę, karaliaus Kazimiero buvo iškeltas į Žemaičių vyskupystę. Vyskupaudamas ypatingo išsilavinimo garbę vainikavo ganytojo vertomis dorybėmis.“ O dabartinis, naujasis įrašas gerokai kuklesnis: „Martynas III, pagal kilmę vokiečių, pagal tautą lietuvis, pagal piligrimystę italas. Karaliaus Kazimiero paskelbtas Medininkų vyskupu. Garbus vyras, visiems tapęs viskuo.“ O štai Mikalojaus III Viežgailos (1531–1532/1533) apibūdinime pabrėžiama, kad tai lietuvis bajoras iš Trakų vaivadijos. Iš pradžių buvęs Vilniaus katedros bažnyčios prepozitu, vėliau – Žemaičių vyskupu. Senojoje inskripcijoje užfiksuotas apibūdinimas: „Retas vyras santarybose turėjo tokį autoritetą, o elgsenoje – dorybes; įprastai vadintas Tėvynės puoselėtoju“ – naujojoje nebeišsaugotas. Šie pavyzdžiai aiškiai liudija buvus ankstyvuosius portretus, pagal kuriuos vėliau, XVIII amžiuje, nutapyti dabartiniai paveiksliai.

Minėti archyviniai šaltiniai rodo, kad Varnių katedroje buvo sėkmingai kuriamas Žemaičių vyskupų portretų rinkinys. Tai nestebina. XVII a. Europa domisi asmenybėmis, tad portretų kuriama labai daug ir įvairių. Varniai nebuvo kokia nuošali vieta, ką liudija ir Žemaičių vyskupų portretų išties originalios archyvinės inskripcijos¹⁰.

1680 m. medinė Varnių katedra sudegė. Vyskupas Motiejus Valančius rašo, kad „gaisras buvo toks didis, jog nė kokių bažnyčios indų niekas išgrobti nebuskubo“¹¹. Galima tik spėlioti, ar tikrai visi portretai sudegė. Vyskupas Kazimieras Pacas (1667–1695), pastatęs naują mūrinę Varnių katedrą, neabejotinai rūpinosi Žemaičių vyskupų portretų rinkinio atkūrimu – jo vyskupavimo laiku ir buvo surašyta minėtoji 1675 m. gruodžio 15 d. vizitacija. Apibendrinus archyvinių šaltinių tyrimus galima teigti, kad Žemaičių vyskupų portretų rinkinio pradžia siekia XVI a. I–II ketvirčių sankirtą. Baroko epochoje Žemaičių vyskupų portretai veikiausiai puošė ne tik Varnių katedrą, jų turėjo būti ir Alsėdžių vyskupų rūmuose. Kitaip vėliau, gaisre pražuvus medinei šventovei su visa įranga, taigi ir vyskupų portretais, nebūtų galėję išlikti ir senosios originalios inskripcijos, jei jos nebūtų buvę pakartotos kituose atvaizduose.

Jonas Domininkas Lopacinskis, tapęs Žemaičių vyskupu (1762–1778), rezidenciją iš Alsėdžių perkėlė į Viržuvėnus, kurie pagal jo vardą imti vadinti Janapole. Čia jis pastatė rūmus. 1778 m. Žemaičių vyskupo stalo valdų generalinio inventoriaus apraše minima, kad rūmų salėje „ant sienų devyniolika Žemaičių vyskupų portretų pakabinta“¹². Deja, aprašas nutyli, kokie

¹⁰ Laimos Šinkūnaitės monografiją *XVII a. Lietuvos portretas* papildė priedas „1675 m. dokumentas apie žemaičių vyskupų portretų galeriją Varnių katedroje“ (Vilnius, 2000, p. 137–139), kuriame pateikiamas archyvinių tekstų vertimas iš lotynų kalbos. Šis senasis vertimas ne visai tikslus, todėl dabar buvo atliktas naujas, tikslesnis vertimas.

¹¹ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. II, p. 140.

¹² Adomas Butrimas, Eugenijus Meilus, „Iš Viržuvėnų (Janapolės) istorijos“, *Biržulio baseino kompleksinių tyrimų dešimtmetis*, Vilnius, 1987, p. 86.

asmenys šiuose portretuose buvę nutapyti. Vyskupas Jonas Domininkas Lopacinskis 1771 m. fundavo naujos mūrinės Varnių kunigų seminarijos statybą. Vėliau minėtieji vyskupų portretai šiai seminarijai ir buvo perduoti.

Okupacijų valdžioje

1864 m. gruodžio 1 d. vyskupas Motiejus Valančius kartu su Žemaičių vyskupijos kurija, kunigų seminarija ir kitomis įstaigomis buvo perkeltas iš Varnių (Medininkų) į Kauną po ypač žiauraus carinės Rusijos susidorojimo su 1863 m. sukilimo dalyviais. Į Kauną perkeltai Žemaičių vyskupijos kurijai buvo paskirta Šv. Jurgio Kankinio bažnyčia ir 1842 m. panaikinto pranciškonų (bernardinų) vienuolyno pastatai. Kaip tuo metu tvarkytasi, beveik nieko nežinome, nes XIX a. antrosios pusės rašytinių šaltinių nėra daug. Kartu su visu vyskupijos turtu į vienuolyną buvo atkeltas ir Žemaičių vyskupų portretų rinkinys, kuriam eksponuoti buvo skirta vienuolyno aula¹³.

Žemaičių vyskupo Mečislovo Leonardo Paliulionio (1883–1908) iniciatyva 1901 m. žymiausias to meto Kauno fotografas Vaclovas Zatorskis išleido albumą *Icones Episcoporum Samogitiensium 1417–1901*¹⁴. Albume pateikiamos trisdešimt aštuonios Žemaičių vyskupų portretų nuotraukos, tačiau tai nereiškia, kad būta tiek pat vyskupų atvaizdų; pavyzdžiui, jame matome net du skirtingus vyskupo Kazimiero Paco portretus, tuo tarpu vyskupo Motiejaus Valančiaus portretą albume pakeitė fotografija. Po kiekvienu atvaizdu apačioje įkomponuotas įrašas¹⁵.

Palyginus Zatorskio albumą su 1939 m. paskutinio inventoriaus aprašu aiškėja, kad tuo metu rinkinį sudarė net keturiasdešimt trys portretai; antai rinkinyje trūko Pranciškaus Karevičiaus portreto, tačiau jis buvo papildytas vyskupo Gasparo Felicijono Cirtauto atvaizdu¹⁶. Be to, jame būta net dviejų Kazimiero Paco ir dviejų Jono Domininko Lopacinskio portretų. Kitaip tariant, sudarytam rinkiniui stigo nuoseklumo: vienų portretų buvo po kelis, kitų – nė vieno. Pokario metais, 1958-aisiais, tuometinis švietimo ir kultūros ministras Juozas Banaitis tiek Žemaičių vyskupų portretų rinkinį, tiek Bažnytinio meno muziejaus eksponatus buvo numatęs perduoti M. K. Čiurlionio dailės muziejui, tačiau dėl nežinomų priežasčių visi minėtieji objektai pateko į Kauno valstybinį istorijos muziejų. Kaip žinia, 1985 m. Vilniaus arkikatedroje įkurtoje Vilniaus paveikslų galerijoje buvo numatyta surengti Lietuvos XVI–XIX a.

¹³ Laima Šinkūnaitė, „Žemaitijos vyskupų portretų galerija“, *Žemaičių praeitis*, t. 1, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 158–165.

¹⁴ V. Zatorskio albumas. Kauno viešosios bibliotekos Retų leidinių skyrius, R 3037.

¹⁵ Albumo fotografijos yra švelniai rudos spalvos. Tekstai po nuotraukomis nėra tikslūs portretų nuorašai; jie redaguoti papildant ar patikslinant pateikiamą informaciją. Patys portretai fotografuoti be tekstų, įrašai atspausdinti vėliau blokiniu šriftu.

¹⁶ Tarpdieczinės kunigų seminarijos 1939 m. rugsėjo 15 d. inventoriaus aprašas, sudarytas pagal rastą padėtį. Laimos Šinkūnaitės asmeninis archyvas.

8. **BALTRAMIEJUS II** (1471–1482)

Nežinomas Lietuvos dailininkas. XVIII a.

Drobė, aliejus. 70,5 × 53 cm

KAM BMt 413

Įrašas: BARTHOLOMEUS II, NATIONE LITH[UA]NUS.⁹

Vertimas: BALTRAMIEJUS II, LIETUVIS.

Baltramiejus II buvo lietuvis; amžininkas Jonas Dlugošas jį vadino Svirenkavičiumi ir plebėjų luomo žmogumi. Manoma, kad buvo Vilniaus miestiečio sūnus, tapatintinas su Baltramiejumi Mikalojaičiu iš Vilniaus, nuo 1448 m. studijavusiu Krokuvos universitete ir 1456 m. gavusiu laisvųjų menų bakalauro laipsnį. Vilniaus kapituloje iš pradžių užėmęs kanau-ninko vietą, 1471 m. vasario 13 d. jau kaip Vilniaus kapitulos prelatas dekanas buvo paskirtas Žemaičių vyskupu. Nežinia, kiek pagrįstas Kojalavičiaus tvirtinimas, kad Baltramiejus II buvo apleidęs dvasinius dalykus ir atsidėjęs muzikai. Mirė 1482 metais.

---

⁹ *Zatorski:* Bartholomaeus II Swirenkowi cz (...). Nazione Litvanus, musicae cantui magis quam decuit episcopum addictus.

10
Martinus III. Origine Germanus, natione Lituanus. Peregrinatione Italus, à Casimiro Rege Eppus miednicensis Renuciatus. Vir venerabilis Omnibus omnia factus.

11. **MIKALOJUS II RADVILA** (1521–1529 (1530?))

Nežinomas Lietuvos dailininkas. XIX a.

Drobė, aliejus. 70 × 53,5 cm

LNMT 1695

Irašas: Nicolaus RADZIWIŁŁ, Dux, Ep[iscop]us Samog[itiae], Fundator Archidiaconatus, obiit 1522.

Vertimas: Mikalojus RADVILA, kunigaikštis, Žemaičių vyskupas, arkidiakonato fundatorius, mirė 1522 [metais].

Mikalojus II Radvila buvo pirmasis didikų giminės atstovas – Vilniaus vaivados ir LDK kanclerio Mikalojaus sūnus, Vilniaus vyskupo Alberto brolienas – Žemaičių vyskupo soste. 1515 m. liepos 6 d., būdamas vos 20 metų amžiaus, jis tapo Žemaičių vyskupijos administratoriumi. Vyskupo šventimus galėjo priimti tik sulaukęs 27-erių, po 1521 m. birželio 5 d. popiežiaus suteikto leidimo. Iki tol, 1515–1521 m., studijavo laisvuosius menus, teologiją ir teisę Prancūzijoje (Paryžiuje, Orleane) bei Italijoje (Bolonijoje, galbūt ir Romoje). Sirgo skrofulioze, gydytis vyko pas Prancūzijos karalių Pranciškų I. Vyskupaudamas pasižymėjo karštu būdu, vaidais su savo kapitula, aktyviai dalyvavo Radvilų konfliktuose su Albertu Goštautu – dėl to Žygimanto Senojo net buvo nubaustas 3000 kapų grašių bauda. Mikalojus Radvila buvo vienas didžiausių žemvaldžių to meto Lietuvoje; privačias Knišino valdas jis užrašė Žygimantui Augustui. Žemaičių vyskupijai nusipelnė įsteigdamas pirmąją kapituloje prelado arkidiakono pareigybę; žinoma, kad rūpinosi ir naujos katedros statyba. Mikalojus Radvila mirė sulaukęs vos 35-erių metų, 1529–1530 m. sąvartoje.

Georgius II. Talat Samogita antequam Sedem suam
ascendisset, descendit ad tumulum.

14. VACLOVAS VIRBICKIS (1534–1555)

Nežinomas Lietuvos dailininkas. XVIII a.

Drobė, aliejus. 71,5 × 54,5 cm

KAM BMr 419

Irašas: Venceslaus I Wierzbicki, Ep[isco]pus Miednicens[is]¹⁴, extruxit Eccl[e]siam Cath[edralem] de ligno. Obijt Masiad[is] 1555 18 Iulij, reliquit multas o... [?] a variis direptas¹⁵.

Vertimas: Vaclovas I Virbickis, Medininkų vyskupas. Pastatė medinę katedros bažnyčią. Mirė Mosėdyje [!] 1555 m. liepos 18 d. Paliko daug įvairių [asmenų] išgrobstytų [...].

Vaclovas Virbickis, *Radwan* herbo bajoras, buvo pirmasis iš Palenkės kilęs Žemaičių vyskupas, Kojalavičiaus pavadintas „lenkų kilmės lietuviu“. Prieš tapdamas vyskupu buvo Gardino klebonas ir karaliaus sekretorius. 1533 m. įkand in Jurgio Taliato nominuotas Kijevo vyskupu, o šiam mirus 1534 m. balandžio 13 d. paskirtas Žemaičių ganytoju, Vaclovas Virbickis pasižymėjo aktyvia politine veikla: dalyvavo seimuose, sienų nustatymo komisijose, rinko mokesčius, tarpininkavo sprendžiant didikų ginčus, o kaip Vilniaus kanauninkas dažnai lankydavosi šios kapitulos posėdžiuose. 1534 ir 1541 m. jis Romoje lankė apaštalu kapus ir atliko vizitą *ad limina*; 1534 m. ten ir buvo konsekruotas vyskupu. Privertęs bėgti į Prūsiją Reformacijos idėjas pradėjusį skelbti Šilalės kleboną, gyvenimo pabaigoje vyskupas Virbickis pats buvo įtariamas palankumu „naujovėms“. Nesitenkindamas Žemaičių ganytojo pareigomis, siekė svarbesnių – Lucko ir Vilniaus – vyskupijų, tačiau staigi mirtis Rygoje 1555 m. liepos 16 d. užkirto tam kelią. Anot Kojalavičiaus, Vaclovas Virbickis Bažnyčiai buvo sukaupęs nemažai valdų, kurios po jo mirties buvusios išgrobstytos.

¹⁴ *Zatorski omittit* Ep[isco]pus Miednicens[is]

¹⁵ *Zatorski:* Obiit Masiadis an. 1555